

พระพุทธรูปขนาดปรกศिला
ที่ค้นพบใหม่
ในศิลปทวารวดี

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรีศรี ศิริทอง

ระหว่างวันที่ ๒๘ – ๓๑ มีนาคม พ.ศ.
๒๕๑๑ ข้าพเจ้าได้ร่วมเดินทางไปกับ
อาจารย์และนักศึกษาในคณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร เพื่อไปสำรวจ
โบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัดนครราช-
สีมา ได้พบกับคุณแทน ธีระพิจิตร หัวหน้า
หน่วยศิลปากรที่ ๖ คุณแทนได้กรุณา
เล่าให้ฟังถึงพระพุทธรูปขนาดปรกศिला ซึ่ง

แต่เดิมอยู่ในบ้านเหมืองฝ้าย เขตอำเภอ
ลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ แต่ได้ถูก
ขโมยลักไป ใส่เกวียนผ่านมาจากอำเภอ
ห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา ตำรวจ
จับได้ จึงบอกให้ทางหน่วยศิลปากรที่ ๖
ไปรับคืน ปัจจุบันหน่วยศิลปากรที่ ๖ ได้
ฝากไว้ที่วัดอู่ทัยมัยคาราม (วัดหินดาต)
อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา

๒๖๐ โบราณคดีนครราชสีมา

พวกเราจึงได้ค้นค้นไปค้นหาพระพุทธรูปองค์นี้กันจนพบ ปรากฏว่าในปัจจุบันพระภิกษุวัดคูขี้มี้คารามได้สร้างกรงเหล็กครอบท่านไว้บนกุฏิ เพราะเมื่อแต่ก่อนเก็บไว้ที่อื่นภายในบริเวณวัด ผู้ร้ายก็พยายามที่จะตัดลูกกรงเข้าไปขโมยอีก พระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปศิลาภาคปรกแบบทวารวดีอย่างแท้จริง ฝีมือสลักสวยงามมาก แม้เมื่อศาสตราจารย์บีแอร์ ดูปองต์(Pierre Dupont) ได้แต่งหนังสือเรื่อง *วิชาโบราณคดีมอญแห่งอาณาจักรทวารวดี* เป็นภาษาฝรั่งเศส และตีพิมพ์เมื่อท่านวายชนม์ไปแล้วใน พ.ศ. ๒๕๐๒ ท่านก็ไม่เคยเห็นพระพุทธรูปองค์นี้ เหตุนี้ ๕ ๕ ท่านข้าพเจ้าจึงจะขอกล่าวถึงพระพุทธรูปองค์นี้เพื่อให้เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายต่อไป

ได้กล่าวแล้วว่าพระพุทธรูป องค์นี้ ปัจจุบันอยู่ที่วัดคูขี้มี้คาราม ตำบลหินลาด อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา เป็นพระพุทธรูปภาคปรกศิลาขนาดใหญ่ สลักเป็นภาพนูนสูงเหนือแผ่นหลัง องค์พระสูง ๑.๐๕ เมตร รวมทั้งฐานข้างล่าง แต่ไม่รวมเศียรข้างใต้ หน้าตักกว้าง ๖๗ เซนติเมตร เศียรใต้ฐานสูง ๖๐ เซนติเมตร น่าเสียดายที่ฐานภาคปรกซึ่ง เคยเป็นประภามณฑลล้อม

รอบ พระเศียรพระพุทธรูปได้ หักไปเสียแล้ว ประมาณ ๓ ใน ๔ ส่วน คือยังคงเหลือเศียรภาคแต่เพียง ๓ เศียรจาก ๗ เศียรที่เคยมีอยู่แต่เดิม (รูปที่ ๑) แต่เศียรภาคที่เหลือก็ยังคง แสดงให้เห็น อย่างแน่นอนว่าเป็น ศิลปะทวารวดี คือหน้าภาคแต่ละหน้ามีลักษณะคล้ายหน้าลิง มีปุ่มสูงแหลมอยู่เหนือเศียรภาคแต่ละเศียร ลำตัวของภาคประกอบด้วย ส่วนกลาง ซึ่งมีลายเส้นนอนเข้า มาประกอบส่วนด้านข้าง ทั้งสองด้านเรีย ๆ ไม่มี ลวดลายประดับ ส่วนข้างนี้ยังมีควมกว้างพอใช้ ถ้าดูทางด้านซ้ายของพระเศียรพระพุทธรูปจะเห็นว่าลำตัวของภาคเหล่านี้ซ้อนกัน คือภาคตัวบนมีลำตัวทับอยู่บนภาคตัวล่าง น่าเสียดายที่พวกเราไม่สามารถเห็นเศียรภาคครบทั้ง ๗ เศียรได้ ลำตัวของภาคได้หายไปข้างหลังพระชนองของพระพุทธรูป

พระพักตร์ของพระพุทธรูปแสดงให้เห็นว่าเป็นพระพุทธรูปแบบทวารวดีรุ่นต้น คือยังไม่มีส่วนลักษณะพื้นเมือง ได้แก่ใบหน้าแบน คิ้วเป็นเส้นนูนโค้งต่อกันคล้ายรูปปีกกา นัยน์ตาโปน จมูกแบน ริมฝีปากหนา เข้ามาปะปน พระพักตร์ยังคงคล้ายกับพระพุทธรูปอินเดียอยู่มาก พระเกตุมาลาเป็นรูปกลม ไม่มีรัศมีอยู่ข้างบน ขมวดพระเกศา

เวียนไปทางด้านขวา คล้ายกับพระพุทธรูป
อินเดียแบบอมราวตี (พุทธศตวรรษที่๗-๘)
และวางเรียงเป็นแนวนอนเช่นเดียวกัน พระ
พักตร์กว้าง พระขนงเป็นวงโค้งมาจรดกัน
เหนือคิ้วพระนาสิก เส้นพระเนตรข้างบน
สลักเป็น เส้นตรง ข้างล่างสลัก เป็น วงโค้ง
ส่วนล่างของพระนาสิกมีขนาดใหญ่ พระโอษฐ์
หนา พระพักตร์ตั้งกล่าวถ้านำไปเทียบเคียง
กับพระพักตร์ของพระพุทธรูปศิลาประทับยืน
สมัยทวารวดีใน ศาลาเล็กทางทิศ ตะวัน ออก
เฉียง เหนือ ของ พระ อุ โบสถ วัด บวรนิ เวศ
กรุงเทพฯ ซึ่งศาสตราจารย์ คุปองต์ กล่าวว่า
เป็นพระพุทธรูปรุ่นแรกสุดของสมัยทวารวดี
เพราะเหตุว่ายังคงมีลักษณะเป็นแบบอินเดีย
มาก ก็จะเห็นว่า มีลักษณะคล้ายคลึงกัน

พระองค์อวเล็กน้อย กรองจีวรห่ม
เฉียง จีวรเรียบไม่มีริ้ว มีขอบจีวรเป็นเส้น
เฉียงพาดผ่านพระอุระตั้งแต่ขวาไปซ้าย และ
ชาย จีวรทั้งหมดก็ ห้อยทิ้งไปทาง เบื้องหลัง
พระขนง เหตุนี้จึงไม่มีชายจีวรปรากฏอยู่
เหนือพระอังสาซ้าย ลักษณะการครองผ้าตั้ง
กล่าวเป็นการครองผ้าของศิลปะอินเดียแบบ
หลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓) ซึ่งสืบ
ต่อลงมาจากศิลปะอินเดียแบบอมราวตีอีกต่อ
หนึ่ง ขอบสบงด้านบนเป็นเส้นนอนยังคงมอง

เห็นอยู่ที่บนพระองค์ พระหัตถ์ทรงแสดง
ปาง สมาริคือพระหัตถ์ขวาวางหงาย ช้อนอยู่
เหนือพระหัตถ์ซ้ายบนพระเพล ขอบจีวร
ยังคงปรากฏอยู่บนข้อพระหัตถ์ซ้าย และต่อ
จากนั้นขอบนี้ก็วางลงมาเหนือพระเพลซ้าย
แต่มาขึ้นเป็นวงโค้งล้อมรอบรอยพับด้านใน
ของพระขงฆ์แล้วก็หายไป ขอบสบงเบื้อง
ล่างยัง คงปรากฏบนพระ ขงฆ์ เหนือข้อพระ
บาทเล็กน้อย ประทับนั่งขัดสมาธิราบตาม
แบบศิลปะอมราวตี คือช้อนกันเฉพาะพระ
บาทเท่านั้น และผ้าพระบาทข้างบนก็หงาย
ออกข้างหน้า ลักษณะการครองจีวรดังกล่าว
ตลอดจนทำนองคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปศิลา
สมัยทวารวดีสลักบนสูงอีกองค์หนึ่ง ซึ่งได้
มาจากตำบลโคกขี้บ อำเภอสรีมหาโพธิ จัง
หวัดปราจีนบุรี และปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธ
ภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มาก แต่
พระพุทธรูปดังกล่าวก็ไม่ใช่พระพุทธรูปนาค
ปรก แต่เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิอยู่ภายใต้
ต้นโพธิ และมีstupประกอบอยู่ ๒ ข้าง (รูป
ที่ ๒) พระพุทธรูปทั้งสององค์นี้อาจจะอยู่
ในสมัยใกล้เคียงกันก็ได้

ได้กล่าวแล้วว่าพระพุทธรูปนาคปรก
สมัยทวารวดีจากบ้านเหมืองผ้ายัน เป็นพระ
พุทธรูปสลักบนสูง สองข้างของพระองค์จึง

๒๕๑ โบราณคดีนครราชสีมา

เป็นแผ่นเบื้องหลัง แต่แผ่นเบื้องหลังนี้ไม่มีอะไรสลักประกอบ ผิดกับพระพุทธรูปนาคปรกองค์อื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน

ข้างใต้ พระพุทธรูปเป็น ขนคานาค ๓ ชั้น ชั้นบนยังคงมองเห็นเกล็ดนาคอยู่ข้างบน แต่เกล็ดนาคนั้นก็สลักขึ้นอย่างคร่าว ๆ เท่านั้น ทางด้านซ้ายของขนคานาคชั้นบน ได้เกล็ดนาคจะแลเห็นมีหางนาครูปร่างเหมือนหางงูจริง ๆ วกขึ้นมาจากขนคานาคชั้นที่ ๓ หรือชั้นล่างสุด โดยวกขึ้นมาตามฐานข้างซ้ายนี้ ลำตัวนาคไม่มีการสลักลวดลายประกอบ และถ้ามองดูทางด้านข้างก็จะเห็นว่ามีข้อเป็นขนค อยู่เป็นชั้น ๆ ข้อกัน ๓ ชั้น ใต้ขนคานาค ๓ ชั้นยังมีฐานอีกชั้นหนึ่ง แต่ก็ไม่ใช่ขนคานาคเสียแล้ว เพราะเหตุว่าหางนาคได้วกขึ้นไปข้างบนเสียแล้วตั้งแต่ชั้นที่ ๓ ฐานชั้นที่ ๔ นี้จึงเป็นแต่เพียงฐานที่อยู่เหนือเศียรข้างล่างเท่านั้นเอง (รูปที่ ๓)

ถ้าจะ เปรียบเทียบ พระพุทธรูป นาคปรกที่บ้านเหมืองฝ้ายองค์นี้กับพระพุทธรูปนาคปรกศิลาสมัยทวารวดีอีก ๓ องค์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ก็จะได้เห็นว่าพระพุทธรูปนาคปรกที่บ้านเหมืองฝ้ายองค์นี้คงเป็นองค์ที่เก่าที่สุด ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้ คือ พระพุทธรูปนาคปรกองค์หนึ่งจากวัด

พระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี เป็นพระพุทธรูปศิลาสลักลอยตัว แต่ปัจจุบันคงเหลือแต่เพียง พระเศียร กับเศียรนาค ที่แผ่ออกเป็นประภามณฑลล้อมรอบ (รูปที่ ๔) เหตุนี้จึงอาจศึกษาได้โดยยาก เพราะพระพุทธรูปองค์นี้ชำรุดมากด้วย อย่างไรก็ตาม ขมวดพระเกศา ของพระพุทธรูปองค์นี้เวียนซ้าย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคงได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียแบบคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๑) และหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓) เหตุนี้จึงอาจมีอายุหลังกว่าพระพุทธรูปนาคปรกจากบ้านเหมืองฝ้ายซึ่งมีขมวดพระเกศาเวียนขวาตามแบบอมราวดี

พระพุทธรูปนาคปรกศิลาสมัยทวารวดีอีกองค์หนึ่งในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มาจาก จังหวัด ปราจีนบุรี เป็นพระพุทธรูปสลักนูนสูง (รูปที่ ๕) เศียรนาค ๗ เศียรที่แผ่เป็นประภามณฑลล้อมรอบเศียรพระพุทธรูป มีลักษณะแตกต่างจากพระพุทธรูปนาคปรกที่บ้านเหมืองฝ้าย คือ ปุ่มเหนือเศียรนาคมี ขนาดเล็กลงและมีขอบ ล้อมรอบเศียรนาคเองตลอดหน้าหลังยิ่งขึ้น ลำตัวนาคมีเส้นนอนใหญ่ขึ้นประกอบและขอบเรียบ ๒ ข้างก็เล็กลงมาก เส้นนอนนั้นยังทำเป็นลวดลายเครื่องประดับอีก คือหักเป็นมุมแหลมลงตรงกลางด้วย

โบราณคดีนครราชสีมา ๑๒๗

ลักษณะ เช่นนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะสมัยหลังกว่า เพราะเหตุว่าลำตัวของนาคหลังพระพุทธรูปที่บ้านเหมืองฝ้ายนั้นยังคงใกล้เคียงกับลำตัวของนาคในพระพุทธรูปนาคปรกสมัยอมราวดีมาก ลำตัวของนาคในพระพุทธรูปนาคปรกจากจังหวัดปราจีนบุรีนี้ ได้หายไปข้างหลังองค์พระ พระเศตุมาลาของพระพุทธรูปนาคปรกจากจังหวัดปราจีนบุรีมีลักษณะเป็นรูปทรงกระบอก แต่ขมวดพระเศตุก็มีมันซ้ายมันขวาสลักกันซึ่งคงได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะคุปตะ ไม่มีมันขวาอย่างเดียวตามแบบพระพุทธรูปจากบ้านเหมืองฝ้าย พระพักตร์มีอิทธิพลพื้นเมืองเข้ามาปะปนแล้ว เป็นต้นว่า พระขนงซีกจะเป็น เส้นนูนโค้งต่อกัน พระเนตรค่อนข้างโปน พระโอฐหนา การครองจีวรแม้ว่าจะเป็นจีวรเรียบและห่มเฉียงแต่พระพุทธรูปนาคปรกจากจังหวัดปราจีนบุรีองค์นี้ ก็มีชายจีวรต่อลงมาบนด้านซ้ายของพระอุระและมีขอบจีวรยาวลงมาพาดผ่านข้อพระหัตถ์ซ้ายด้วย

การครองจีวรแบบนี้คงจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียแบบ ปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๗) ได้เศียรนาคทั้งสองข้างมีรูปจำลอง สตุปัสมีทวารวดี ปรากฏอยู่ พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิ รวบแบบ

อมราวดี คือมีพระบาทไขว่กันอยู่ที่ข้อเท้า^๕ ขนนาคไม่ปรากฏใต้พระองค์ มีแต่เพียงฐานชั้นเดียว และได้ฐานนั้นก็ถึงเศียร จากลักษณะดังกล่าวมานี้ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าพระพุทธรูปนาคปรกจากจังหวัดปราจีนบุรีองค์นี้ คงสร้างขึ้นในตอนกลางของสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕)

ต่อไปนี้จะขอกล่าวถึง พระพุทธรูปนาคปรกศิลปะสมัยทวารวดี จากวัดประดู่ทรงธรรม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร อีกเช่นเดียวกัน (รูปที่ ๖) เป็นพระพุทธรูปสลักนูนสูงแบบเดียวกัน นาค ๗ เศียร สลักอย่างคร่าว ๆ บนปุ่มเหนือเศียรนาคมีขอบล้อมรอบ ๒ ชั้น และนัยันตานาคทั้งสองข้างก็ทำเป็นเส้นขอบล้อมรอบติดต่อกันด้วย ลำตัวนาคประกอบด้วยเส้นนอน แต่กึ่งสลักเป็นลวดลาย คือตรงกลางหักเป็นมุมแหลมขึ้นภายในและขอบนอกเกลี้ยงมีขนาดเล็ก พระเศตุมาลาของพระพุทธรูปมีลักษณะแหลมสูง ประกอบด้วยรัศมีรูปบัวตูมเล็ก ๆ อยู่ข้างบน ขมวดพระเศตุสักหรือไปมาก จึงไม่อาจพิจารณาถึงวิริมันได้ พระพักตร์แสดงลักษณะพื้นเมือง ที่พระศอมมีรอยซ้อนกัน ๓ ชั้น แสดงถึงลักษณะ ความงาม ของ

๓๐๐ โบราณคดีนครราชสีมา

มหาบุรุษครองจีวรเรียบท่งเฉียงซ้ายไปขวา เหตุนี้จึงมีชายจีวรพาดอยู่เหนือพระอังสาซ้าย มีขอบจีวรปรากฏอยู่เหนือข้อพระหัตถ์ซ้าย และพระเพลาซ้ายด้วย พระหัตถ์ที่วางสมาธิมีลักษณะค่อนข้างยาวมีลายธรรมจักรอยู่บนพระหัตถ์ขวา พระขงฆ์ซ้อนกันอยู่ไม่ทำซัดสมาธิราบแต่ก็ยังซ้อนกันอยู่อย่างไม่มีเต็มที ถึงกระนั้นก็ยังซ้อนกันอยู่มากกว่า พระพุทธรูปนาคปรก จากบ้าน เหมืองฝ้าย และจากจังหวัดปราจีนบุรี องค์นาคมีขอบเป็นวงโค้งทั้งสองด้านแสดงให้เห็นว่าอยู่ข้างหลังองค์พระพุทธรูป ใต้เศียรนาคมีรูปจำลองสถูปอยู่ทั้งสองข้าง สถูปแต่ละองค์มีคนแคระกำลังแบกอยู่อีกต่อหนึ่ง ใต้องค์พระพุทธรูปมีชนคนาค ๓ ชั้น แต่ละชั้นจะเอียงทำให้มองเห็นเกล็ดนาค ข้างบนรวมทงกระดูกหลังของงูได้อย่างชัดเจน มีหางนาคอยู่ทางด้านขวาของชนคนาคชั้นบน

มีข้อสังเกตว่าชนคนาคนี้มีขนาดเล็ก ย่อส่วนกันลงมาตามลำดับ ลักษณะเช่นนี้จะปรากฏแก่พระพุทธรูปนาคปรกในสมัยต่อมา เช่นในสมัยลพบุรี ใต้ฐานนาคนั้นยังมีลายหน้ากาลหรือเกียรติมุขปรากฏอยู่อีก รูปแล้วพระพุทธรูปนาคปรกองค์นี้คงอยู่ในศิลปะสมัยทวารวดีรุ่นหลัง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖)

เมื่อเป็นดังนี้จะเห็นได้ว่าพระพุทธรูปนาคปรก ศิลปะจากบ้าน เหมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ นั้นคงเป็นพระพุทธรูปนาคปรกศิลปะที่เก่าที่สุดที่รู้จักกันในศิลปะทวารวดี ครอบคลุมกระทั่งปัจจุบันนี้ และอายุ คงอยู่ใน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ ด้วยเหตุนี้จึงสมควรที่ทางหน่วยศิลปากรที่ ๖ จะได้นำพระพุทธรูปองค์นี้มาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเร็วที่สุด

เมื่อได้กล่าวถึง พระพุทธรูป นาคปรก ศิลปะในสมัยทวารวดีมาแล้ว ก็ใคร่ ขอกล่าวถึง กำเนิดของ พระพุทธรูป นาคปรก เสียด้วย ปรากฏว่าพระพุทธรูป นาคปรก นี้ถือกำเนิดขึ้นใน ศิลปะอมราวดี ทางภาค ตะวันออกเฉียงใต้ ของประเทศ อินเดีย (พุทธศตวรรษที่ ๗ - ๕) ก่อนอื่น ปรากฏ เรื่องราวใน พระพุทธ ประเวศว่า หลังจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์ได้เสด็จไป ประทับนั่ง เพื่อบำเพ็ญสมาธิ ขณะนั้นมีพายุฝนจะตก พระยานาคมุจลินท์จึงได้ขนมาจากสระนา เพื่อบำบัดกันมิให้พระพุทธรูปองค์ทรงโดนฝน

ด้วยการวางเป็นขณคล้อมรอบพระองค์ไว้ และใช้เศียร บองกัน พระเศียร ของ พระพุทธรองค์ ถ้าเราเชื่อว่าพระพุทธรูปนาคปรกสร้างขึ้นจากข้อความเช่นนี้จริง ก็จะเห็นว่าช่างได้ดัดแปลงแก้ไขลักษณะรูปภาพให้ตรงตามเสียแล้ว เพราะถ้าสร้างภาพตามข้อความดังกล่าว เราก็จะไม่เห็นองค์พระพุทธรูปเลย จะคงเห็นแต่ขณคของพระยานาคและเศียรนาคเท่านั้น

ตามลักษณะของรูปภาพในปัจจุบัน เราจะเห็นว่าขณคของพระยานาคก็คือฐานของพระพุทธรูปและเศียรนาคก็คือฉัตรที่กั้นกางอยู่เบื้องหลังพระเศียรของพระพุทธรองค์นั่นเอง แม้กระนั้นพระพุทธรูปนาคปรกแบบอมราวตีรุ่นแรกที่สุดก็ยังมีได้สร้างตามแบบนี้ทีเดียว จะเห็นเป็นต้นว่าพระพุทธรูปนาคปรกแบบอมราวตีรุ่นแรกจะครองจิวรเป็นรั้วตามแบบโดยเฉพาะของสมัยนั้น แต่พระหัตถ์ข้างขวา จะยกขึ้นแสดงปาง กึ่งกลางระหว่างประธานอภัยและทรงแสดงธรรม (วิตรรกะ) พระชงฆ์ขัดสมาธิราบโดยมีเพียงพระบาทไขว่กันดังที่กล่าวมาแล้ว พระยานาคเองมีเศียร ๗ เศียร มีลักษณะลำตัวคล้ายนาคของพระ

พุทธรูปนาคปรกจากบ้านเหมืองผ้าย ที่กล่าวมาข้างต้น แต่เศียรนาคนั้นก็คล้ายกับว่าอยู่หน้าประภามณฑลของพระพุทธรองค์ซึ่งยังคงแลเห็นอยู่ใต้ภายใต้พระกรรณเบื้องขวา ลำตัวของนาคขดอยู่ทางค้ำขวาของพระพุทธรองค์และมีลายตารางประกอบ ใต้พระบาทข้างขวา ของพระพุทธรองค์ มีหางนาคปรากฏอยู่ แต่ฐาน ๒ ชั้นภายใต้พระพุทธรองค์ก็น่าจะไม่ใช้ขณคของนาค เพราะมีลายบัวคว่ำบัวหงายประดับ คือน่าจะเป็นฐานธรรมดานั้นเอง (รูปที่ ๗) ต่อเมื่อถึงพระพุทธรูปนาคปรก รุ่นที่ ๒ ในศิลปะอมราวตี (รูปที่ ๘) พระพุทธรูปนาคปรก จึงหันมามี ลักษณะรูปภาพเช่นในปัจจุบัน คือ ครองจิวรรั้วแบบพิเศษและประทับนั่งตามแบบเดิม แต่พระหัตถ์ทรงแสดงปางสมาธิ และเศียรนาค ๗ เศียร ก็อยู่เบื้อง หลังประภามณฑล ข้างหลังเศียรพระพุทธรูปอีกต่อหนึ่ง ขณคนาค ๔ ชั้น ซึ่งใช้เป็นฐานพระพุทธรูปประกอบด้วยลายตารางและลายลูกประคำซึ่งเป็นแนวนอน

พระพุทธรูปนาคปรกนี้ไม่ปรากฏใน ศิลปอื่นในประเทศอินเดีย แต่ไปปรากฏอยู่ในศิลปะลังกาสมาขอนุราชปุระ

๓๒๐ โบราณคดีนครราชสีมา

ตอนที่ ๒ คือ ตอนที่อิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะได้เข้าไปปะปนแล้ว ทำให้จักรของพระพุทธรูปองค์เรียบไม่มีรั้ว เหตุนี้พระพุทธรูปนาคปรกในศิลปทวารวดีอาจจะได้รับอิทธิพลผ่านมาทางเกาะลังกาก็ได้ อย่างไรก็ตาม

เราก็จำต้องยอมรับว่าพระพุทธรูปนาคปรกศิลาจากบ้านเหมืองผ้าย ในเขตอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ยังคงรักษาอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบอมราวดี อันเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปนาคปรก ไว้ได้มากที่สุดทีเดียว.

100 ปี ศาสตราจารย์
หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล

พระพุทธรูปปางโปรดเวไนยสัตว์
ศิลปะสมัยสุโขทัย
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร
กรุงเทพมหานคร

- ๑ และ ๓ พระพุทธรูปนาคปรก ศิลา จากบ้านเหมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ศิลปทวารวดีตอนต้น พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ ปัจจุบันอยู่ที่วัดอู่ทัยมคคาราม ตำบลหินลาด อำเภอยะผิง จังหวัดนครรราชสีมา
- ๒ พระพุทธรูปศิลาปางสมาธิ จากตำบลโคกบับ อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ศิลปทวารวดีรุ่นต้น พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
- ๔ เศียรพระพุทธรูปนาคปรกศิลา จากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี ศิลปทวารวดีรุ่นต้น พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
- ๕ พระพุทธรูปนาคปรกศิลา จากจังหวัดปราจีนบุรี ศิลปทวารวดีรุ่นกลาง พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
- ๖ พระพุทธรูปนาคปรกศิลา จากวัดประดู่ทรงธรรม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ศิลปทวารวดีรุ่นปลาย พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
- ๗ พระพุทธรูปนาคปรกศิลา ศิลปอินเดียแบบอมราวดี พิพิธภัณฑ์บริติช กรุงลอนดอน
- ๘ พระพุทธรูปนาคปรกศิลา ศิลปอินเดียแบบอมราวดี พิพิธภัณฑ์ส่วนตัวของ นายลู (C.T. Loo)